

Сапелкіна З.П. Музей народної архітектури і побуту України як осередок релігієзнавчого туризму // Культура і мистецтво в сучасному світі: Наукові записки КНУКіМ. - Вип. 5. / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2004. – С. 139-145

Сапелкіна З.П.

МУЗЕЙ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ І ПОБУТУ УКРАЇНИ ЯК ОСЕРЕДОК РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ТУРИЗМУ

Одним із пріоритетних напрямків державної культурної політики України є збереження мистецької спадщини минулого як засобу духовно-естетичного виховання і розвитку національної самосвідомості мас, що сприяє національно-культурному відродженню.

Ще донедавна суспільне значення туризму вичерпувалось лише пізнавальною і виховною функціями. Сьогодні усе більше зростає його роль у популяризації і пропаганді національних художніх і духовних цінностей.

Досвід зарубіжних туристичних компаній переконує в ефективності роботи, спрямованої на задоволення потреб окремих груп населення шляхом розробки спеціалізованих турів. Значне зростання в українському суспільстві інтересу до питань віри і релігійно-культурної спадщини обумовлює спеціалізацію багатьох туристичних фірм на організацію паломницьких і релігієзнавчих турів. Популярність релігієзнавчого туризму в нашій країні пояснюється тим, що релігійна культура українців формувалася протягом багатьох віків в умовах національної бездержавності. І тому нині, коли Україна стала незалежною, у людей зростає інтерес до вітчизняної історії, витоків своєї віри, приходить розуміння необхідності відродити і примножити національну історико-релігійну спадщину, постійно звертаючись до неї.

Проблеми дослідження і збереження духовно-культурних надбань нації ставились і розроблялись українською наукою з різних галузевих підходів: історико-краєзнавчого (Тронько П.Т., Данилюк А.Г., Панкова Є.В.), мистецтвознавчого (Лесик О.В., Кілессо Т.С., Довганюк І.); географо-краєзнавчого (Ковальчук А.С., Любіцева О.О., Мезенцев К.Т.). Хоча питання

впливу паломницького та релігієзнавчого туризму на формування і розвиток національного туристичного ринку вітчизняними науковцями досі спеціально не досліджувалось. Тому зараз назріло надзвичайно відповідальне і актуальне завдання неупередженого вивчення духовних цінностей, створених в минулому та їх популяризації засобами туризму (галузі, що здатна дати не тільки вагомі економічні прибутки, а й сприяти морально-етичному оздоровленню суспільства в цілому).

Релігієзнавчий туризм викликає великий інтерес з боку як віруючих так і інших верств населення. Адже він забезпечує не лише ознайомлення з культовими об'єктами як з історико-культурними пам'ятками, а й розширення загальнокультурного кругозору, задоволення духовно-естетичних потреб. Гуманістичні ідеали, цінності, сповідувані, зокрема, християнською церквою мають загальнолюдський характер. А оскільки формування культури і менталітету українського народу відбувалось безпосередньо в руслі християнського світобачення, то в цій своїй якості українська культура може розглядатись як невід'ємна складова європейської і – ширше – світової культури.

Популярним туристичним об'єктом є музей народної архітектури і побуту України в селі Пирогово під Києвом. Він має значний рекреаційний потенціал і всі можливості, необхідні для розвитку, зокрема релігієзнавчого туризму. В музеї представлені зразки вітчизняної культової архітектури і, насамперед, дерев'яного зодчества. Основні типи дерев'яних храмів, що будувались в різні історичні періоди на етнічних українських землях досить повно представлені в цьому музеї.

Термін “музеї просто неба” означає те, що ми маємо справу з музеями, в яких архітектурні об'єкти трактуються як експонати і знаходяться на відкритому просторі. В Україні таких музеїв шість: у Києві, Львові, Ужгороді, Чернівцях Переяславі-Хмельницькому, та в Крилосі біля Галича. В них прийнятий етнографічний принцип побудови експозиції. Більшість експонатів культового характеру в розібраному вигляді перевезено в ці музеї в 70-ті роки з різних куточків України і тим самим врятовано від неминучого руйнування через їх занедбаність. Багато з них вимагало серйозних реконструкцій. Значних зусиль

довелось докласти співробітникам музеїв, науковцям, художникам-реставратори для відтворення цих пам'яток у первісному вигляді.

Створення музею народної архітектури і побуту України розпочато в 1969 р. з ініціативи Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Перших відвідувачів музей прийняв у 1976 р. В його створенні брали безпосередню участь відомі науковці С. Верговський, Т. Довженко, Л. Прибега, В. Сікорський, С. Смолинський, В. Стамов, Н. Ходаковський та ін. Хоча культові об'єкти не використовувались за своїм прямим призначенням, що обумовлювалось ідеологічними причинами. З цих самих причин в країні був відсутній такий вид туризму, як паломницький і релігійнознавчий. І лише “перебудовчий” період став поворотним моментом у суспільному житті, дав поштовх до розвитку цієї “забороненої” досі сфери.

Музей займає площу 150 га і є найбільшим закладом подібного типу у Східній Європі. Музеї просто неба мають свої особливості порівняно з музеями, експозиції яких розташовані в закритих приміщеннях. Головна і принципова відмінність полягає в тому, що комплексна демонстрація етнографічних матеріалів здійснюється в житлових, виробничих та господарських приміщеннях, використовуваних раніше за своїм прямим призначенням. Це забезпечує достовірність показу і оптимізує пізнавальний, емоційний аспекти сприйняття. Особливий інтерес дана група туристичних об'єктів представляє для представників української діаспори з різних країн світу: завдяки такій побудові експозиції вони мають можливість у межах компактної території ознайомитися з життєвим укладом, культурою побуту своїх предків, народними ремеслами, найбільш поширеними в певних регіонах України. Експонати музею групуються у відповідності з історико-етнографічним поділом території: середня Наддніпрянщина, Південна Україна, Полтавщина, Слобожанщина, Полісся, Поділля, Карпати. Кожна з цих зон облаштована на території музею з урахуванням географічного положення і природних умов, і розроблена на основі типового для кожного регіону планувального вирішення поселень, у якому постійне місце відведено культовим спорудам як його обов'язковому компоненту. Ці об'єкти виступали, як правило, основною домінантою в міському чи

сільському пейзажі. Церковну будівлю християни трактували як образ тих країн, які своїм земним життям освятив Ісус Христос, тому кожна частина храму нагадує про якесь місце в Палестині, пов'язане з конкретною подією з життя Ісуса Христа. Таким чином, приходячи до Церкви, християни немов відбувають своєрідну прощу до Святої Землі.

Огляд музею починається з експозиції етнографічного району „Середня Наддніпрянщина”, площа якої 10 га. До цього району входила головним чином Київська губернія, без північних районів, вся Чернігівська обл., північні райони Кіровоградської обл. та західні райони Полтавщини. В межах району відтворено характерний рельєф лісостепу з переважанням горбистої рівнини. Саме в цю зону музею в 1972 р. перевезено першу церковну будівлю з села Зарубинці Монастирищенського району Черкаської обл. Церква Святої Параскеви датується 1742 р. У планувальному вирішенні поселення церква замикає перспективу вулиці і розгортається фасадом до просторого майдану.

Українське дерев'яне зодчество представлене переважно культовими спорудами, що побудовані кваліфікованими майстрами з високоякісного матеріалу, чим пояснюється довговічність цих об'єктів. Це здебільшого шатрові храми з переважанням двох типів перекриттів: квадратного або восьмигранного шатра на двосхилому даху. В плані ці будівлі, як правило, квадратні. Але ці конструктивні константи не означали одноманітності, кожна така споруда відзначалась художньою індивідуальністю. Створенню неповторного образу сприяло, зокрема, оздоблення. Так, у зарубинецькій церкві карнизи ярусів і вікна центрального нефу оздоблені багатим різьбленим орнаментом.

В 1975 р. експозицію зони “Середня Наддніпрянщина” поповнила церква із с. Дорогинка Фастівського району Київської обл. 1600 р. Це найдавніша з дерев'яних культових споруд, що дійшли до наших днів в усій Європі. В храмі зберігся унікальний іконостас кінця XVII – початку XVIII ст. Дана будівля належить до найбільш поширеного в Україні типу триверхих тризрубних церков. Її архітектурні особливості засвідчують її територіальну належність до центральних районів українського Полісся. У планувальному вирішенні будівлі поєднані квадратний центральний зруб і гранчастий вівтар. Це засвідчує злиття в

українському дерев'яному зодчестві означеного періоду архаїчних давньоруських архітектурних традицій з елементами бароко і у стильовому відношенні є перехідним етапом від архаїчних до барокових форм. Як і інші культові споруди церква із с. Дорогинка прикрашена різьбою.

Під зону "Полісся", що займає площу 3 га, відведена найбільш лісиста ділянка території музею, максимально наближена до природних умов Поліського краю. Історично Полісся складала Волинська, Чернігівська і північні повіти Київської губернії.

В експозиції поліської зони - Воскресенська шатрова церква, перевезена з Рівненщини, що датується XVII-XVIII ст. Шатрові завершення нави (середньої частини храму) характеризують найдавніші традиції українського дерев'яного будівництва.

Подільська зона розташована на площі 6 га. Її експозиція згрупована навколо церкви св. Миколая (1817 р.) із с. Зелене поблизу Гусятина, встановленої разом із церковною огорожею і дзвіницею, привезеною із с. Кут Товстого Гусятинського району Тернопільської обл. Вона має каркасну конструкцію і, як і храм, побудована з дерева, а хрести і огорожа – з пісковика. З цього ж матеріалу - червоного пісковика - викладена підлога храму. Ефективно виглядають ясно-сірі хрести на тлі червоної кладки огорожі, куди вони вмонтовані. Споруда церкви тризрубна, одноповерхова з круговим опасанням, що є символом вічності Церкви. Церкву відзначають приземкуватість, статичність, розчленованість об'єму, переважання горизонтальних розмірів. Вона є типовою для Поділля – одноповерхова, тридільна в плані (бабинець, вівтар, нава і ризниця) з опасанням на виносках вінців. Цікаво, що при будівлі цієї церкви народними умільцями була врахована просадка та усушка центральної бані. Для цього останні крокви над бабинцем, вівтарем та ризницею були нахилені в сторони від церкви, щоб при просадці центр бані не виходив за межі допустимого і разом з цим це придало би легкості. У планувальному відношенні поселення характеризується радіальною забудовою.

Північну частину музею займає зона “Карпати”, що складається з хутірських поселень. Архітектурною домінантою експозиції є дзвіниця Покровської церкви, типова для культового дерев’яного зодчества регіону.

Сакральна архітектура в музеї під відкритим небом в Пирогово продовжує традиції храмів візантійського обряду, хоча відповідним чином пристосована до місцевих умов. Конструкція будівлі візантійського храму зумовлюється християнським богослов’ям. Згідно з правилами вона своєю найсвятішою частиною вітварем орієнтована на схід (оскільки одним з символів Христа є Сонце). Вітвар в церкві є символом неба, місцем особливого перебування Бога. Християнський храм є уособленням Царства Божого, єдиного у трьох сферах: божественній, земній і небесній.

Однією з найбільш характерних ознак культової дерев’яної архітектури є традиційне домінування внутрішнього простору, який не тільки визначав характер об’ємно планувального, конструктивного та декоративно-пластичного рішення споруди, але й органічно об’єднував їх у єдине архітектурно-художнє ціле. Виняткова єдність найголовніших характеристик зазначеної групи будівель на всіх етапах їхньої еволюції свідчить, з одного боку, про глибоке історичне коріння цього явища на території України, а з другого – споріднює його з найдавнішими будівельними культурами Східного Середземномор’я, Малої Азії, Закавказзя тощо. Водночас з цим віртуозне володіння вітчизняними зодчими мистецтвом організації внутрішнього простору культових споруд значною мірою обумовлювала їх технічні характеристики і декоративно-художнє оформлення, що відрізняло дерев’яні храми України від аналогічних будівель сусідніх країн – Росії, Білорусії, Литви, Польщі та ін.

Фонди музею архітектури і побуту України включають також колекцію церковних старожитностей. Твори іконопису та інші культові предмети живопису (плащаниці, хрести, корогви), представлені в експозиції музею, датуються XVII – XX ст. і репрезентують усі історико-етнографічні регіони України. Вони мають неоднакову художню цінність.

Відкритою залишається проблема атрибуції церковних старожитностей. Найімовірніше, гаптовані вироби були виготовлені місцевими майстринями.

Мистецтво гаптування має в Україні давні традиції і веде початок від княжих часів. Найбільшого розвитку воно набуло в монастирях.

Серед церковного одягу найповніше представлені ризи – верхній священицький одяг без рукавів, який нагадує священикові, що душа його мусить бути одягнута правдою, адже семантично фелонь пов'язана з багрянницею, в котру на початку був одягнений засуджений Пілатом Ісус Христос.

В експозиції наявні також окремі зразки епітрахилей - одягу, який символізує благодать священства, необхідного при здійсненні церковних таїнств. Є в колекції також стихар (довгий, з широкими рукавами, одяг диякона, що символізує душевну чистоту), привезений із Острога.

Серед церковних тканин найбільший інтерес представляють плащаниці. Їх виготовлення є поєднанням гаптування, малярства і ювелірної справи.

В колекції представлена значна кількість художніх виробів із металу. Деякі з них безсумнівно виконані російськими майстрами, що в ряді випадків засвідчується авторським клеймом. Для їх виготовлення використовувались переважно латунь або мельхіор. Хрести в музейному зібранні є не тільки металеві, а й різьблені дерев'яні.

Музейна колекція включає також вінчальні вінці з різних регіонів України.

Значне місце в музеї займає колекція іконопису, проте дослідникам і шанувальникам релігійного живопису майже невідома. Ікона (з грецької – образ) являється зображенням Бога, Богородиці і святих. Як мистецький феномен ікона відображає органічну єдність краси, гармонії і добра. Від інших видів мистецтва ікону відрізняють традиції і символи, які Церква несе впродовж віків. Найпершою метою ікони було відігравати роль священної книги для неписьменних. Христос прийшов у цей світ як Слово і як Образ. Актуальність цієї місії ікони залишається й досі. Суть ікони полягає в репрезентації невидимого, що нагадує нам про надприродне і зосереджує увагу на молитві та роздумах. Ікони являються втіленням молитви, вони сприяють не збудженню і посиленню людських почуттів, а допомагають відкрити і розширити наше духовне світобачення і ведуть до містичного спілкування з нашим Творцем. Це і є основою християнського зображального мистецтва.

Дуже часто Господь промовляє до наших сердець через очі. Відчуття зору є найсильніше з усіх інших людських чуттів. Очі в іконописі завжди малюються дещо більшими, щоб можна було спілкуватися з ликом святого. Між тим хто молиться і святим повинен виникнути містичний зв'язок, коли святий своїм поглядом відповідає на погляд в молитві.

Іконічна реальність існує в трьох вимірах: наукове бачення, ціннісний та богословський аспект, без яких неможливе цілісне розуміння ікони. Коли нехтуємо богословський аспект, робимо ікону історичною пам'яткою або документом, який несе вартісну інформацію про історію або фольклор, але разом з тим втрачає свою духовну сутність. Якщо відкидаємо науковий елемент – наражаємо себе на суб'єктивність, яка заважає розрізнати суттєве і другорядне. Ігнорування естетичним елементом свідчить про хибне розуміння ікони, адже часто твори так званого народного примітиву можуть виражати дуже глибоку ідею. Ікона постала з потреби конкретизації релігійних почуттів і прагнення додаткового (крім Євхаристії) сенсуально-матеріального зв'язку з Ісусом Христом, Матір'ю Божою та святими. До вшанування ікон спричинив не тільки їх зміст, але й віра в те, що ікона є місцем присутності благодаті, яка спливає на ікону з Церкви силою її посвячення.

Сьогодні в фондах Музею народної архітектури і побуту України зберігається понад 2000 творів релігійного живопису, серед яких – ікони для храмового іконостасу, а також образи домашнього призначення, виконані на дереві, роботи професійних іконописців і народних майстрів.

Іконографічне мистецтво відзначалось консервативністю і в основних своїх рисах зберігало сталі параметри.

Значну художню цінність представляє колекція волинського іконопису XVII - XVIII ст. Ікони виконані в мистецькій манері, що відзначається художнім лаконізмом, монументальністю композицій, технічною майстерністю (ікони “Трійця”, “Воскресіння”, “Зішестя”, “Моління”...)

В народі здавна існував звичай дарувати чи заповідати ікони храмам, внаслідок чого чимало з них перетворилося на скарбниці національних релігійних

святинь. Вбрання храму, позолота завжди привертають увагу своєю красою та урочистістю.

З часом ікони в українців проникли із храмів у побут і стали не тільки предметом поклоніння, але й своєрідною окрасою житла. Будинок без ікон вважався порожнім і нечистим. Було прийнято прикрашати ікони різьбленням та розшитими рушниками. Ікони в колекції суто народної течії іконописання ХІХ ст. призначались для інтер'єру хати.

Колекція ікон із фондів Музею народної архітектури та побуту України в достатній мірі розкриває один із видів українського народного живопису – іконопис, який за своєю мистецькою вартістю по праву займає помітне місце серед кращих досягнень світової художньої культури і заслуговує на широке ознайомлення киян та гостей столиці з духовно культурним надбанням нашого народу.

Демократизація суспільства поширилась на всі сфери його функціонування і сприяла, зокрема, відродженню релігійних традицій, активізації церковного життя. В церквах, розташованих на території музею, було відновлено богослужіння. Почалось відродження християнських народних свят і обрядів. Відвідувачі музею можуть взяти участь у святкуванні Миколая, Різдва з колядками і щедрівками, Водохреща, Великодня з веснянками, Трійці на основі народної обрядності.

Головним із християнських свят, поряд із Різдвам, є Великдень. У Вербну неділю в церкві Святого Архистратига Михаїла освячують лозу. В цей день на території музею організовується невеличкий ярмарок із продажу писанок, кошиків, вишитих рушників.

Щороку на території музею влаштовується до двадцяти народних свят із запрошенням фольклорних колективів з усіх регіонів України.

Музеї просто неба в Україні є важливими осередками краєзнавчої, релігієзнавчої і рекреаційної діяльності. Вони відіграють значну роль у збереженні і розвитку традицій. Унікальність цього типу музеїв полягає в можливості безпосереднього спілкування з історико-культурним середовищем, що сприяє духовному збагаченню.

Використовуючи в туристичній діяльності музеї просто неба можна досягти значних успіхів в популяризації рідного краю, відкрити велику самотню історію та духовну культуру нашого народу.

Ці музеї відіграють значну роль у розвитку внутрішнього туризму, зокрема, релігієзнавчого напрямку. Вони сприяють формуванню національної свідомості і самосвідомості, відтворенню історичної пам'яті, вихованню патріотизму, розвитку естетичного смаку, почуття прекрасного.

Література:

1. Бойченко В. Колекція культового живопису з фондів музею // Українська культова архітектура у світовому контексті: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2001.
2. Гудченко З.С. Музеї народної архітектури України. – К., 1981. – С.20.
3. Данилюк А.Г. Музеї просто неба як важливі об'єкти туризму в Україні // Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти. – К., 2002.
4. Завада В.Т. Проблеми використання пам'яток дерев'яної архітектури в системі туристських маршрутів України // Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму (Всеукраїнська науково-практична конференція). – Київ-Косів, 1994. – С.124.
5. Івашко Ю. Історія і дослідження церкви Святого Архістратиґа Михаїла із с. Дорогинка // Українська культова архітектура у світовому контексті: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2001. – С.38-39.
6. Несен І. Церковні старожитності України в колекції музею народної архітектури та побуту України // Українська культова архітектура у світовому контексті: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2001. – С. 85-88.